

İran’da Alman Nüfuz Mücadelesi (1870-1914)

Osman KARACAN
İnönü Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
osman.karacan@inonu.edu.tr
ORCID ID: 0009-0006-3706-6574

Araştırma Makalesi	DOI: 10.31592/aeusbed.1561993
Geliş Tarihi: 05.10.2024	Revize Tarihi: 05.03.2025
	Kabul Tarihi: 21.03.2025

Atıf Bilgisi

Karacan, O. (2025). İran’da Alman nüfuz mücadelesi (1870-1914). *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 41-58.

ÖZ

XIX. yüzyıl boyunca İngiltere ve Rusya’nın nüfuz mücadelesine sahne olan İran, bu güçlerin elinde yarı sömürge durumuna düşmüştü. Bu güçlere karşı dengeleyici üçüncü bir aktör arayışına giren İran, 1871’de milli birliğini sağlayarak tarih sahnesine çıkan Almanya’yı potansiyel bir müttefik olarak değerlendirmiştir. Ancak İran’ın Almanya ile yakınlaşma çabalarına rağmen Almanya, Prens Bismarck’ın ölümüne kadar Avrupa’daki siyasi denklemi lehine çevirme politikasına yoğunlaştığı için Avrupa haricindeki bölgelerle çok ilgilenmemiştir. 1890’dan sonra Prens Bismarck’ın dengeli ve uzlaşıcı esas alan rasyonel dış politikasını terk eden Almanya, genişleme siyasetini esas alırken özellikle bu dönemde henüz sömürgeleştirilmemiş zengin kaynaklara sahip imparatorluklara yönelmiştir. Bu çerçevede nüfuz alanı olarak Osmanlı ve İran devletlerine yönelen Almanya bu bölgelerde askeri güçten ziyade yumuşak gücüyle nüfuz etmeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti’ne karşı takip etmiş olduğu siyasetin bir uzantısı olarak İran ile ilgilenen Almanya, özellikle İran’ın güney limanlarında ticaret ağları kurmuş, eğitim, demiryolu inşası ve maden çıkarma gibi alanlarda faaliyet göstermeye çalışmıştır. İran, Almanya’yı bağımsızlık mücadelesinde destekleyici bir güç olarak değerlendirip bu bağlamda siyasi, ekonomik ve kültürel iş birliğini geliştirirken buna mukabil Almanya, ilişkilere konjonktürel yaklaşmıştır. Almanya’nın İran politikası, stratejik bir ittifaktan ziyade dönemin koşullarına dayalı ekonomik çıkarları odağına alan bir politika idi. Almanya’nın İran’daki faaliyetleri, İngiltere ve Rusya’nın tepkisine yol açıp iki gücü Almanya’ya karşı ittifak kurmaya zorlamış olsa da Almanya bu güçlerle karşı karşıya gelmemek için temkinli bir siyaset izlemiştir. Hatta Almanya siyasi ve askeri olarak bu güçleri rahatsız etmemek adına İran ile imzaladığı anlaşmaların gereklerine bile uymamıştır. Sonuç olarak Almanya’nın İran’daki nüfuz mücadelesinin ekonomik kazanımlarla sınırlı kaldığı ve İran’ın siyasi bağımsızlığına doğrudan bir katkı sağlayamadığı görülmüştür. Bu çalışma tarihsel araştırma ve dokümantasyon yöntemi ile kaleme alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İran, Almanya, Kaçar Hanedanı, nüfuz mücadelesi, ekonomik ilişkiler.

German Struggle for Influence in Iran (1870-1914)

ABSTRACT

Iran, which was the scene of the struggle for influence between Britain and Russia throughout the 19th century, had become a semi-colony in the hands of these powers. Seeking a third actor to counterbalance these powers, Iran considered Germany, which emerged on the stage of history after achieving national unity in 1871, as a potential ally. However, despite Iran's efforts to rapprochement with Germany, Germany was not very interested in the regions outside of Europe as it concentrated on the policy of turning the political equation in Europe in its favour until the death of Prince Bismarck. After 1890, Germany abandoned Prince Bismarck's rational foreign policy based on balancing and compromise, and turned towards empires has with rich resources that had not yet been colonised. In this framework, Germany, which turned towards the Ottoman and Iranian states as an area of influence, tried to influence these regions with its soft power rather than military power. Germany, which was interested in Iran as an extension of its policy towards the Ottoman Empire, established trade networks especially in the southern ports of Iran and tried to operate in areas such as education, railway construction and mining. While Iran considered Germany as a supportive power in its struggle for independence and developed political, economic and cultural cooperation in this context, Germany, on the other hand, approached the relations conjuncturally. Germany's Iran policy was centred on economic interests based on the conditions of the period rather than a strategic alliance. Although Germany's activities in Iran provoked the reaction of Britain and Russia and forced the two powers to form an alliance against Germany, Germany followed a cautious policy in order to avoid confrontation with these powers. In fact, Germany did not even comply with the requirements of the agreements it signed with Iran in order not to disturb these powers politically and militarily. As a result, it was observed that Germany's struggle for influence in Iran was limited to economic gains and could not directly contribute to Iran's political independence. This study is based on historical research and documentation method.

Keywords: Iran, Germany, Qajar Dynasty, struggle for influence, economic relations.

Giriş

Almanya İmparatorluğu 1871'de Versailles'ta Fransa'yı mağlup eden Prusya'nın liderliğinde milli birliğini sağlayan güçlü bir devlet olarak tarih sahnesine çıktığında dünyanın önemli bir kısmı, sanayileşmiş Avrupa ülkeleri tarafından paylaşılmış durumdaydı. Kolonyalizm mücadelesinde geç kalan Almanya, öncelikle Avrupa kıtasına yoğunlaşarak güç dengelerini lehine dönüştürmeyi ve kıtadaki gücünü perçinlemeyi hedeflemiştir. Avrupa'da konumunu sağlamlaştıran Almanya, kısa sürede dünyanın farklı bölgelerinde iktisadi ve siyasi nüfuz mücadelesine dâhil olmuştur. Böylece uzun süreden beri takip edilen uzlaşmacı ve denge siyasetini esas alan Prens Bismarck'ın rasyonel dış politikası yeni sömürgeler bulma konusunda alabildiğine istekli olan Almanya'nın gereksinimlerine cevap vermediği düşünülmüştür. Bu sebeple Almanya hızla bu politikadan sıyrılarak paylaşılmamış zengin alanlarda sömürgeler kurma ve yayılma siyaseti izlemiştir.

Fakat bu dönemde Almanya askerî güç kullanarak denizaşırı ülkeleri ele geçirme ve bu bölgelerde diğer sömürgeci devletlerle mücadele etme potansiyelinden yoksundu. Bundan dolayı diğer sömürgeci güçlerle askerî çatışmalardan kaçınan Almanya gözünü henüz sanayileşmemiş, zengin kaynaklara sahip ve doğrudan sömürgeleştirilmemiş klasik imparatorluklara dikmiştir. Bu çerçevede bilhassa Almanya'nın dikkatini çeken iki Müslüman devlet vardı: Osmanlı Devleti ve İran.

Osmanlı Devleti ve Kaçar İranı'nın hâkimiyetindeki alanlara stratejik önem atfeden Almanya, bu bölgelerde nüfuzunu genişletmek ve derinleştirmek amacıyla çeşitli enstrümanlara başvurmuştur. İngiltere, Rusya ve Fransa gibi devletlerin İslam âlemine yönelik sömürgeci ve saldırgan siyasetine mukabil Almanya bu bölgelerde Müslüman kamuoyuna yönelik sıcak mesajlar göndermiştir. Kudüs'e bir seyahat gerçekleştiren Alman İmparatoru II. Wilhelm (1859-1941), gezi esnasında uğradığı Şam'da kendisini üç yüz milyon Müslüman'ın dostu ilan etmiştir. Selahaddin-i Eyyubi'ye övgülerde bulunan, onun mezarına çiçek ve hediyeler gönderen II. Wilhelm'in (Dursun, 1989, ss. 514-515; Kış, 2017, ss. 498-499) bu tavırları Almanya'nın İslam âlemine yönelik geliştirmek istediği ılımlı siyasetin tezahürleriydi. Ayrıca Almanya'nın Müslüman coğrafyalara yönelik yapılan işgallere karşı çıkması, Osmanlı halifesini savunan bir pozisyon alması, Berlin-Bağdat demiryolu hattını inşa etme imtiyazını alması gibi eylem ve söylemleri bu çerçevede değerlendirilmesi gerekmektedir.

II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti üzerinde ciddi bir nüfuz kazanan Almanya (Ortaylı, 1981), aynı zamanda önem atfettiği İran coğrafyasına da nüfuz etmeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti'ne yönelik takip edilen siyasetin bir uzantısı olarak değerlendirilebilecek bu yaklaşım sayesinde Almanya, İran üzerinde siyasi, iktisadi ve askerî alanda nüfuzunu artırmaya çalışmıştır. Almanya'nın nüfuz mücadelesine dahil olması, yüzyıl boyunca toprakları üzerinde sürdürülen sömürgecilik mücadelesinden rahatsız olan ve bir çıkış arayan İran'ın da dikkatinden kaçmamıştır. Almanya'nın alternatif bir güç olarak değerlendirilmesi (Şehitoğlu ve Erdoğan, 2019) ve siyaseten onunla yakınlaşması İran'ın iç ve dış siyasetinde önemli değişimlere kapı aralamıştır. Elbette şu husus gözden ırak tutulmamalıdır ki XIX. yüzyılda ve XX. yüzyılın ilk çeyreğinde her alanda İran'da nüfuz kurmuş ve İran'ı yarı sömürge konumuna düşüren İngiltere ve Rusya gibi iki güçlü devlet vardı. Fakat bu sömürgeci güçlerin İran'daki güçlü varlıklarına rağmen Almanya'nın İran'daki siyasi ve ekonomik nüfuz mücadelesi, söz konusu aktörlerin İran siyasetinde de köklü değişimlere yol açmıştır. Almanya'nın İran sahasında yumuşak gücüyle gerçekleştirmiş olduğu başarılı hamlelerin neticesinde başta Rusya, İngiltere ve Fransa olmak üzere dönemin önemli sömürgeci güçlerini birbirlerine karşı daha önce takip ettikleri rekabet siyasetini terk ederek yakınlaşmaya ve Alman siyasetine karşı ittifaklar kurmaya zorlamıştır. Başta Avrupa olmak üzere dünya siyasi dengelerini köklü bir değişime zorlayan Almanya'nın durumu her yönüyle değerlendirilmeyi hak etmektedir. Zira bugüne kadar dünya siyasi dengelerini köklü bir değişime zorlayan Almanya'nın Ortadoğu ve Asyadaki nüfuz mücadelesinin İran ayağı yeterli düzeyde ele alınmamıştır. Bu çalışmada Osmanlı ve İran kaynaklarına dayanarak alternatif bir güç olarak İran'ın ufuklarında beliren Almanya'nın 1870-1914 yılları arasında İran'daki nüfuz mücadelesini ele almaya çalışacağız.

İran’da Alman Nüfuz Mücadelesi

Safevilerden itibaren İran ile yakın temasını sürdüren ve Osmanlı Devleti’ne karşı Safevilerle iş birliği yapan Almanya (Felsefi, 1316, s. 162), İran ile siyasi münasebetlerini Afşarlar, Zendler ve Kaçarlar döneminde de sürdürmüştür. Fakat XIX. yüzyıl boyunca İngilizler ve Ruslar için stratejik bir kavşakta yer almasından dolayı İran, iki devlet arasında ciddi bir nüfuz savaşına sahne olmuştur. Zira yukarıda da ifade edildiği üzere İran XIX. yüzyıl boyunca Rusya ve İngiltere’nin elinde yarı sömürge hâline getirilmişti. İran’ın yarı sömürge hâline düşürülmesinden oldukça rahatsız olan İran devlet ricali ve halkı mevcut durumdan kurtuluş için çare arayışındaydılar. Fakat mevcut konjonktürde İran seçkinleri, dışarıdan bir destek alınmadan yalnız başına İran’ın bu sömürüden kurtulabileceğini mümkün görmemişlerdir. Bundan mütevellit İran, bilhassa Emîr-i Kebîr Muhammed Takî Han Ferâhânî (1807-1852) döneminden itibaren sömürü politikasını esas almayan üçüncü bir güç ile ittifak ihtiyacını hissetmiştir. İngiltere ve Rusya’nın işgalini engelleyebileceği düşüncesiyle Batılı bir müttefik arayışına giren İran, Kaçar döneminin başlarında Napolyon’un Avrupa’da yükselen gücüyle birlikte önce Fransa düşünülmüş ancak Fransa bu talebi karşılayamamıştır. Daha sonra alternatif bir güç olarak ABD düşünülmüş olsa da bu durum ABD politikasına uymadığı için Almanya ağırlık kazanmıştır.

İran açısından Almanya önemli bir dengeleyici güç olarak belirmesine mukabil Almanya’nın İran’da güçlü bir nüfuza sahip olan iki sömürgeci güç ile mücadele etmesi de oldukça zordu. Aynı zamanda ilk dönemlerde Avrupa siyasi dengeleri üzerinde yoğunlaşan Almanya’nın Doğu’ya ilişkin bilgileri de çok sınırlıydı. Buna rağmen bilimsel, teknik ve sınai alanlarında yaşanan gelişmelerle birlikte sanayi sahiplerinin baskısıyla Almanya, İran ile ticari ilişkilerini genişletme çabasına girmiştir. İlk yıllarda daha çok Osmanlı Devleti’nin tüccarlarını tanıyan Almanlar mallarını ekseri Rus ve Osmanlı tüccarları üzerinden İran’a ihraç etmiştir. Prusya, Avusturya ve Hollanda’da üretilen malları alan Osmanlı Devleti’nin tüccarları bu malları İran’a ihraç ediyorlardı (Ni’meti, Kecbaf ve Nejat, Zemistan 1389, ss. 337).

Almanların kendi mallarını doğrudan İran’a ihraç etmemesine ve İran konusunda ciddi bir bilgiye sahip olmamasına rağmen Nasirüddin Şah (1848-1896) döneminde İngiltere ve Rusya’nın İran üzerinde artan nüfuzundan rahatsız olan İran seçkinleri Almanya’ya ilgi göstermiş ve onunla yakınlaşma çabalarını sürdürmüşlerdir. Bu dönemde Almanya pek istekli olmasa da İran, Almanya ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmış ve kalkınma için diğer Avrupa ülkelerine öğrenci gönderdiği gibi Almanya’ya da öğrenciler göndermiştir. İki ülke arasındaki ilk diplomatik temas da bu süreçte kurulmuştur (1857) (Nejad, Endish ve Akbari, 2017a, s. 345).

İran’ın Paris Büyükelçisi Ferruh Han Emin’ül-mülk ile Prusya ve Alman Gümrük Birliği temsilcisi Karl Franz von Hatzfeld Wildenburg başkanlıklarında iki devlet arasında ilk diplomatik anlaşma olan Ticaret ve Dostluk Anlaşması imzalanırken (Hacıyanpur ve Emirî, 2017, s. 84; Mirahmedî, 1368, s. 88; Ni’meti, Kecbaf ve Nejat, Zemistan 1389, s. 337) söz konusu anlaşmaya istinaden Almanya konsolosluk kurmak ya da konsolosluk ihtiyacını karşılamak için Ernst Otto Blau konsolos olarak İran’a gönderilmiştir. Anlaşma maddelerini uygulamak amacıyla İran’a gelen Ernst Otto Blau, bu süreçte İran hakkında XIX. yüzyıl boyunca İran’daki Alman ticareti için bir referans noktası ve rehberi olacak araştırmalar yapmış ve bir yıl sonra bu araştırmalarını kitap olarak neşretmiştir (Mirahmedî, 1368, s. 88).

İki devlet arasında kurulan diplomatik münasebetten sonra 1859-1860’ta Prusyalı bir heyet Freiherr Julius Von Minatoli başkanlığında İran’ın ticaret potansiyeli hakkında inceleme yapmak için İran’ı ziyaret etmiştir. Bu günlerde İran ile Almanya’nın diplomatik münasebetleri ticaret ve iktisad üzerine bina edilmişti. Trieste-İstanbul-Trabzon-Tiflis-Culfa-Tebriz hattını kullanarak Tahran’a varan heyet, İran’ın ev sahipliğinde pek çok şehri ziyaret ederek incelemelerde bulunmuştur. Şiraz yakınlarında Zencan şehrinde Prusyalı heyetin başkanlığını yapan Freiherr Julius Von Minatoli’nin hayatını kaybetmesi üzerine naaşı burada Ermeni mezarlığına defnedilmiş ve heyet oryantalist Dr. Heinrich Brugsch başkanlığında programını sürdürmüştür. Daha sonra sefer neticesinde İran konusundaki incelemelerini kaleme alan Brugsch, söz konusu eserlerinde İran’ın Alman ekonomisi için

önemini vurgulamış ve ticaret ofislerinin süratle açılmasını savunmuştur. Brugsch, Almanya'nın fazla rekabet etmeden İran ekonomisi üzerinde etkili olabileceği tespitinde bulunmuştur (Mirahmedî, 1368, s. 91).

Nasirüddin Şah'ın misafiri olan Alman heyeti ekonomik hedeflerinin yanı sıra sefer esnasında burada 1857 anlaşmasını esas alan yeni bir anlaşma yapmaya da muvaffak olmuştur. Söz konusu anlaşmanın en kritik maddesi olan 18. maddeye göre İran'ın diğer ülkelerle savaşa girmesi durumunda ihtiyaca binaen bu ülkeler arasındaki sorunların çözümü için Almanya çaba sarf edecekti. Fakat yapılan anlaşmaya rağmen İran'ın talepleri doğrultusunda herhangi bir gelişme yaşanmamıştır. Reel politığe ve uluslararası şartlara göre hareket eden Almanya Başbakanı Prens Bismarck (1871-1890), hiçbir şekilde Avrupa kıtasının dışındaki ülkelere müdahale etmeyi Almanya için doğru bulmadığından anlaşmaya rağmen İran lehine müspet bir adım atılmamıştır (Ni'meti, Kecbaf ve Nejat, Zemistan 1389, s. 337).

1873'te Avrupa seyahatine çıkan Nasirüddin Şah, İngilizlere vermiş olduğu Reuters imtiyazının güç dengelerini İngilizlerin lehine çevirdiğini düşünen Rusların şiddetli tepkilerine maruz kalırken bağımsızlığını korumak için sömürgeci olmayan bir güce olan ihtiyacı daha derinden hissetmiştir. Avrupa'ya gerçekleştirdiği bu ilk seferinde Petersburg'da olduğu günlerde İran'ın siyasi temsilcisi Mirza Abdürrahim Han Saidü'l-mülk ve Almanya'nın St. Petersburg'daki elçisi şehzade Reuss ile de görüşen Nasirüddin Şah, Almaya ile İran arasında 11 Haziran 1873'te ekonomik ilişkilerin temelini oluşturacak Ticaret ve Dostluk Anlaşması'nı onaylamıştır. Bu seyahatinde Almanya'yı da ziyaret eden Şah, İmparator I. Wilhelm (1861-1888) ve Bismarck ile de bir görüşme gerçekleştirmiştir (Hacıyanpur ve Emirî, 2017, s. 84; Mirahmedî, 1368, s. 95; Nejad, Endish ve Akbari, 2017a, s. 346).

Yukarıda da ifade edildiği üzere bu yıllarda Avrupa kıtasındaki dengelerden dolayı Almanya, İran ile yapmış olduğu anlaşmalara pek sadakat göstermemiştir. Fakat İran, ihtiyaç duyduğu zamanda anlaşmanın gereklerini yerine getirmemesine rağmen Almanya ile ilişkilerini geliştirmeye önem vermiştir. Bu yaklaşım tamamen Rusya ve İngiltere'in İran'ı siyasi ve ekonomik olarak baskı altına almasından ileri gelmekteydi. Zira İranlı seçkinler Almanya'yı Avrupa ülkeleri içerisinde İran'ın iç işlerine müdahale etmeyi düşünmeyen yegâne ülke olduğuna inanmakta ve bu nedenle Alman müşavirlerle çalışmanın uygun olabileceğini düşünmekteydiler (Mihrrârâ, 1396; Mirzayî, 1393, s. 113).

İran devlet adamlarına göre İngiliz ve Rusların sömürgecilik faaliyetlerine karşı dengeleyici üçüncü gücün şu dört şartı taşıması gerekmektedir: 1. İran'da sömürgecilik peşinde koşmaması, 2. Rusya ve İngiltere gibi iki güçlü devleti dengeleyebilecek kadar güçlü bir devlet olması, 3. Bu devletin İran ile ilgilenen bir devlet olması, 4. Rus ve İngilizlerin de bu güce karşı bir düşmanlığının bulunmamasıydı (Nejad, Endish ve Akbari, 2017a, s. 347). İranlı devlet adamlarına göre Almanya bu dört şartı da taşımaktaydı. Bu nedenle Nasirüddin Şah ve İran devlet ricali İngiliz ve Rusların müdahalelerine karşı İran'ın milli menfaatlerini ancak bu hususiyetlere sahip olan Almanya'ya dayanarak savunulabileceğini düşündüklerinden mütevellit her fırsatta Almanya ile münasebetlerini geliştirmeye çalışmışlardır (Hacıyanpur ve Emirî, 2017, ss. 78-79).

Dengeleyici üçüncü bir güç olarak Almanya'nın İran için önemine işaret eden Cemalzade, İran'ın Almanya ile ticaret hacminin her geçen gün arttığını ve daha da önemli hâle geldiğini ifade etmiştir. İki ülke arasındaki ticaret hacminin son on yılda neredeyse sekiz katına çıktığına belirterek iki ülke arasında ticari malın taşımacılığını kolaylaştırıp ucuz hâle getirilmesi durumunda İran-Alman ticaretinin çok daha ciddi mesafeler alacağına dikkat çekmiştir. İran'da Almanya'nın ticari faaliyetlerinin büyümesinin İran'ın bağımsızlığına yapacağı katkıya da değinen Cemalzade, bu sayede İran'ın İngiliz ve Rus mallarına olan ihtiyacının azalacağını ve bunun da İran'ın bağımsızlığının ilk adımı olacağını belirtmiştir. Fakat bu hedef için kurulmak istenen ve Cemalzade'nin İran'ın kurtuluş yolu olarak tanımladığı Bağdat-Hanekin demiryolu hattının savaştan dolayı kurulamamış olması bu hedefi sekteye uğratmıştır (Cemalzade, 1335, ss. 9-10).

İngiliz-Rus kışkıracından kurtulmak isteyen İran, Almanya ile sadece ticari alanda değil askerî konularda da iş birliğini geliştirmek istemiştir. 1873 anlaşmasından yaklaşık on yıl sonra Nasirüddin Şah, Avrupa tarzında modern bir ordu kurmak için Alman imparatorundan subay talebinde bulunmuştur.

Fakat Şah'ın bu talebine Rusya ile ilişkilerini bozmak istemeyen Almanya, olumsuz yaklaşmıştır (Mirahmedî, 1368, ss. 95-96; Ni'meti, Kecbaf ve Nejat, Zemistan 1389, ss. 337-338). Zira Bismarck, İran'ın kurmak istediği modern ordunun Rusya'ya karşı kullanılacağını düşünmüştür. Bu sebeple Rusya'nın tepkisini çekmeyecek ve İran'ın da talebini kısmen karşılayacak şekilde orta bir yol bulan Almanya sadece General Fellmer ve General Weth adlı iki emekli subayı göndermekle yetinmiştir. İran, askerî konuda istediği desteği alamamış olsa da iki ülke siyasi ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine devam etmişlerdir. Bilim ve Eğitim Bakanı Ali Kuli Han Muhbirü'd-devle'yi Berlin'e elçi olarak gönderen Nasirüddin Şah, onun aracılığıyla Almanya velihtına ve Bismarck'a iki ülkenin karşılıklı elçilikler kurması, dostluğun geliştirilmesi ve Almanya'nın İran'ı himaye etmesi konularını işleyen mektuplar göndermiştir. Ayrıca bu mektuplar İran demiryollarının Alman şirketler tarafından inşa edilmesi ve İran madenlerinin Alman mühendislerin gözetiminde çıkarılması hususlarını da işliyordu (Hacıyanpur ve Emiri, 2017, s. 84).

İngilizlere verilen Reuters imtiyazının lağvedildiği ve Rusların İran'daki üstün konumunun kesinlik kazandığı bu dönemde İngilizler; Hindistan'ın savunmasını güçlendirmek, Rus nüfuzunu kırmak ve İran'daki nüfuzunu muhafaza etmek için Almanlara iş birliği teklifinde bulunmuştur. Fakat Almanya, uzmanların da görüşleri doğrultusunda bu işbirliği teklifini Rusya ile ilişkilerine zarar vereceği gerekçesiyle geri çevirmiştir. Zira bu hususta Alman sanayicileri başka bir noktadaydılar. Alman sanayicileri milli çıkarların korunması için doğuda yeni pazarlar bulmanın elzem olduğunu savunmaktaydılar (Ni'meti, Kecbaf ve Nejat, Zemistan 1389, s. 338). Bu amaç doğrultusunda Avrupa dışındaki bölgelerde nüfuzunu artırmak isteyen Almanya, Alman sanayicilerinin baskısı neticesinde fonlarını dışarıya yönlendirmiştir. Bu şekilde dünya siyasetinde diğer uluslararası güçlerle rekabete başlayan Almanya sadece Avrupa'da değil Ortadoğu'da da hâkimiyet mücadelesine atılmıştır (Ni'meti, Kecbaf ve Nejat, Zemistan 1389, s. 339).

Muhbirü'd-devle üzerinden Alman makamlarıyla yapılan müzakereler neticesinde İran devletinin teklifleri Alman makamlarının da dikkatini celp etmesiyle iki ülke arasında diplomatik temsilciliklerin açılmasına karar verilmiştir. 1885 yılında iki ülke başkentlerinde sefarethaneler açılmış ve Nasirüddin Şah, Mirza Rıza Han Giranmaye'yi (Müeyyedü's-saltane) ilk sefir olarak Berlin'e göndermiştir. Buna mukabil Almanya ise Graf Von Brounsh Waik'i Alman elçisi olarak İran'a atamıştır. Elçi olarak atanan Graf Von Brounsh Waik Tahran'da Alman elçiliğini kurmuştur (Hacıyanpur ve Emiri, 2017, s. 84; Mihrârâ, 1396; Mirzayî, 1393, s. 113; Nejad, Endish ve Akbari, 2017a, s. 346; Ni'meti, Kecbaf ve Nejat, Zemistan, 1389, s. 338).

Karşılıklı kurulan elçilikler sayesinde diplomatik münasebetlerin yanı sıra iki ülke arasında kültürel etkileşim de artmış ve neticede her iki ülkeyi iyi tanıyan uzmanlar yetişmiştir. Yedi yıl boyunca İran'da arkeolojik araştırmalar yapan Doktor Andreas ve Stolz adlı iki Alman vatandaşı İran ile ticaret hususunda da bir rapor yayınlamışlardır. 1880'de İran posta idaresinin başmüfettişi olarak görev yapan Doktor Andreas, tecrübelerini söz konusu raporunda yazma fırsatı bulmuştur. Bu raporda İran'daki coğrafi sorunlar, ithalat ve ihracat ürünleri, posta ve telgraf teşkilatı, ticari vergiler, ölçü birimleri, paralar, yolların durumu, gümrük ve Avrupa ülkelerinin İran'daki ticari konumu, sefaretlerin durumu ve konsolosluklar, İran'ın uluslararası ticareti, Almanya ile imzalanan 1873 anlaşmasının maddeleri ve İran'ın ticari potansiyeli gibi konular ele alınmıştır. Bu rapor Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar İran'daki çeşitli Alman faaliyetleri için bir kılavuz görevi görmüştür (Mirahmedî, 1368, s. 96).

Ayrıca diplomat ya da araştırmacıların yanı sıra İran'da resmi ya da gayriresmi olarak ikamet eden ve burada çalışan Almanlar da mevcuttu. Burada anılmaya değer en önemli grup eczacılardı. Yorulmak bilmez bir şekilde çalışan Alman eczacılar Tahran başta olmak üzere İran'ın muhtelif şehirlerinde önemli faaliyetler icra etmişlerdir. Örneğin 1903'te Albert Lotz adlı bir Alman Hemedan'da Ekbatana adlı bir eczahane kurmuştur. Şirketinin faaliyetlerini yaygınlaştıran Albert Lotz sonunda 160 bin mark sermayeli büyük bir şirkete dönüşmüştür. Fakat 1913'te Lotz'un tifüsten hayatını kaybetmesi üzerine şirket, eşi tarafından Salzman adlı bir İsviçreliye satılmıştır (Mirahmedî, 1368, ss. 96-98).

İki ülke arasında artan siyasi ve kültürel ilişkilere binaen Muzafferüddin Şah da selefi gibi Almanya'nın desteğini aramıştır. Almanya'ya yakınlaşma siyaseti sonraki yönetimlerde de

sürdürülürken (Mihrrârâ, 1396; Mirzayî, 1393, s. 113) bu süreçte Almanya, İran'ın kendisine güvenerek rahat oturmamasını ve ülkesini geliştirmek için çaba sarf etmesi gerektiğini öğütlemiştir. Her ülkenin kendi içerisinde bağımsız olması gerektiğini savunan Almanya, başka bir ülkeye dayalı bir bağımsızlığı arzulamamaktaydı. Bismarck; İran hükümetinin ülkesini ilerletme, siyasi reformlar yapma, bağımsızlığını koruma ve Prusya'yı örnek alarak evini inşa etme ve ancak bu şekilde Almanya'dan yardım istemesi gerektiğini savunmuştur (Nejad, Endish ve Akbari, 2017a, s. 346).

Asıl hedefi İngiliz ve Rusların nüfuzunu kırmak olan İran, Almanya'nın İran'daki varlığını güçlendirmeye çalışmıştır. Bu amaçla İran Şahı, İran demiryollarının Alman mühendislerin gözetiminde inşa edilmesi ve İran madenlerinin Alman şirketler tarafından işletilmesini teklif etmiştir. İran'da ticari faaliyetlerine hız katan Almanlar da 1884 yılında Fars Körfezi limanlarında Fransız şeker üretiminin bol olduğunu keşfetmiş ve Fars Körfezi'ne daha düşük fiyatla şeker getirerek Fransa ile rekabet etmiştir. Ancak Alman şekerinin lezzeti İranlıların ağız tadına uygun olmadığı için Almanlar, Fransızlara karşı girdiği rekabette başarısız olmuşlardır (Nejad, Endish ve Akbari, 2017a, s. 347). Buna rağmen ümitsizliğe kapılmayan Alman şirketler, diğer ürünlerini Fars körfezinde ucuz bir şekilde satmaya devam etmişlerdir. Ayrıca bölgedeki Alman tacirlerin korunması için de Alman devleti tarafından körfeze bir savaş gemisi gönderilmiştir (Hacıyanpur ve Emirî, 2017, s. 89).

Aynı yıl Almanya'dan Buşehr limanı için bir gemi alma kararı alan Nasirüddin Şah, bu hizmet için Murteza Kuli Han ve Saniü'd-devle'yi görevlendirmiştir. Almanya'dan Persepolis adlı bir ticari gemi satın alınmış ve Alman feribotlarıyla Burferhaven gemi inşa limanından Basra Körfezine getirilmiştir. Savaş gemisi olmamasına rağmen Persepolis gemisinin üzerinde birkaç top da mevcuttu. Yıllık maliyeti 3500 İngiliz katmanı olan gemi pratikte Basra Körfezi ve Karun Nehri arasında yolcu taşımacılığı yapmıştır. Persepolis gemisinin faaliyetleri neticesinde Alman etkisi artarken İngilizler ve Ruslar da buna şiddetle karşı çıkmışlardır (Hacıyanpur ve Emirî, 2017, s. 85; Nejad, Endish ve Akbari, 2017a, s. 347). İngiltere'nin baskısına direnemeyen İran, 1888'de İran'ın güneyindeki denizlerde Karun Nehri'nde Lynch Kardeşler (Lynch Brother) adlı şirkete gemi işletmeciliği imtiyazı vermek durumunda kalmıştır. Daha sonra bununla yetinmeyen şirket Huzistan ticaretini de tekeline almıştır (Karadeniz, 2012, s. 409).

Persepolis ticaret gemisi haricinde 1911 yılına kadar İran limanlarında gümrük kontrolü gerekçesiyle bölgede bulunan Alman buharlı gemileri yolcu taşımacılığının yanı sıra gümrük memurları ve İranlı iş adamlarının taşınmasına ilave olarak silah kaçakçılığını da önlemeyi başarmıştır. Ayrıca Cevasım şeyhlerini yenmiş ve Lenge'yi fethetmiştir. Lord Curzon; Persepolis'in görevinin hacıları Mekke'ye taşımak, özel gün ve bayramlarda ateş etmek, devletin valilerini o limandan bu limana taşımak olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte geminin odalarının yolcular için çok güzel dizayn edildiğini aktarmıştır. Ayrıca Persepolis gemisi sayesinde İran'ın liman, kıyı ve adalarında hâkimiyeti tesis ettiğini de beyan etmiştir (Hacıyanpur ve Emirî, 2017, ss. 85-86).

İki ülke arasında diplomatik ilişkiler kurulunca ülkesi için bir rapor hazırlayan Alman elçi Almanya'nın İran'da Fars Körfezi'nde bulunmasını teşvik etmiştir. Alman siyasetçilerin etkili siyasi ve ticari girişimleri, bilhassa değerli ve ucuz hammadde alımı, İran'da İngiltere ve Rusya açısından ciddi bir tehdide dönüşmüştür. Almanya'nın yükselişi ve yayılması uluslararası dengeleri sarsarken Bismarck'ın korktuğu durum da gerçekleşmiştir. Alman devlet adamları 1890 yılında Rusya ile ittifak anlaşmasını yenilemezken buna mukabil Fransa ile Rusya arasında bir birlik oluşmuştur. Fransa ile Rusya'nın ittifakına kayıtsız kalmayan Almanya bu birliğe karşı Avusturya ve İtalya ile bir ittifak gerçekleştirmiştir. Doğu ile de ilgilenmeye devam eden Almanya Osmanlı Devleti ile 1902'de Berlin-Bağdat demiryolu inşası için bir anlaşma imzalamıştır (Ni'meti, Kecbaf ve Nejat, Zemistan 1389, s. 339).

1890'dan sonra genişleme siyaseti izleyen ve sanayisi için sömürge ve pazar arayışını sürdüren Almanya, Ortadoğu ve Basra Körfezi ile yakından ilgilenmiştir. Basra Körfezi'nde kontrol ve denetimi eline alarak Hamburg Limanı ile Basra Körfezi arasında bağlantı kurmayı ve bu sayede İngiltere'nin bölgedeki nüfuzunu kırmayı hedefleyen ve güçlü bir deniz filosu kuran Almanya, İngilizler için tehlikeli bir hâl almıştı. Osmanlı toprakları üzerinde de ciddi bir nüfuz elde eden Almanya, Osmanlı üzerinden

İran'a ve Basra Körfezi'ne kadar yayılmayı ve daha sonra Bağdat demiryolunu Tahran'a kadar uzatarak bu bölgede İngiliz-Rus nüfuzunu kırıp kendi nüfuzunu güçlendirmek istemiştir. Fakat Fars Körfezinin ve İran'ın güneyinin İngilizler için öneminin farkında olan Almanya bölgedeki İngiliz nüfuzunu kırmanın kolay olmadığını ve donanmasıyla burayı ele geçiremeyeceğinin de farkındaydı. Bu nedenle yumuşak gücünü devreye alarak ekonomik faaliyetlerle bölgeye nüfuz etmeye çalışan Almanya, burada ticaret firmaları kurma ve nakliyat hatlarının oluşturulması gibi ekonomik faaliyetlere yoğunlaşmıştır (Hacıyanpur ve Emirî, 2017, ss. 87-88).

İran ile Almanya arasında yapılan iş birliği Rusya ve İngiltere'yi ciddi şekilde rahatsız etmiştir. İngiltere, Basra Körfezi'nde Alman gemilerini ve Alman denizcilerinin kontrollerindeki gemilerin faaliyetlerini görmek istemiyordu. Denizcilik faaliyetlerinden son derece rahatsız olan İngiltere Tahran'daki elçisi üzerinden duruma müdahale ederek Almanlardan başka gemi alınmaması, yapılan anlaşmaların iptal edilmesi ve Alman denizcilerinden hizmet alımının durdurulmasını istemiştir. Rusya da Almanların İran'ın kuzeyindeki demiryolu inşası haberlerinden oldukça rahatsız olmuş ve şiddetli tepki göstererek Tahran'daki elçisi üzerinden resmen yapılan anlaşmanın iptalini talep etmiştir (Hacıyanpur ve Emirî, 2017, s. 86).

İngiltere ve Rusya'nın İran'ın bağımsızlığını zedeleyen bu müdahaleci talepleri karşısında Şah "Rusya ve İngiltere ile bağımsız olup olmadığımızı müzakere ediniz ve niçin bütün işlerimize müdahale ettiklerini sorun" şeklinde emir vererek müdahalelerden duyduğu rahatsızlığı açıkça dile getirmiştir (Karadeniz, 2012, s. 409).

Bölgedeki siyasi ve iktisadi çıkarları için denizlerdeki gücünü pekiştiren Almanya, Avrupalı devletlerin ve bilhassa İngilizlerin şiddetli tepkisine maruz kalmıştır. Avrupalı devletler ve İngilizler; Almanların gemi inşasındaki asıl hedefinin ticaret ya da uzak bölgelere savaş için olmadığını aksine yakın bölgelere saldırı amacını taşıdığını ileri sürmüşlerdir. Diğer taraftan İngiltere, Almanya'nın Berlin-Bağdat demiryolunu Tahran-Hanekin hattına kadar uzatma planına ses çıkarmazken bu plan Rusların şiddetli tepkisine yol açmıştır. Rusların tepkisine maruz kalan İran, Tahran-Kazvin-Hemedan arasındaki demiryolu inşası imtiyazını Rus Bostle Man'a vermek durumunda kalmıştır. Ayrıca İran'daki üstün konumunu muhafaza etmeyi hedefleyen Rusya, İran'a düşük faizli kredi vermeyi de teklif etmiştir. Fakat Ruslara yeni taahhütler vermek istemeyen sadrazam Eminu'd-devle bu teklifi reddetmiştir (Ni'meti, Kecbaf, Nejat, Zemistan, 1389, s. 340).

I. Dünya Savaşı'na kadar İran'da faaliyet yürüten Alman ticaret firmaları sanayi şirketleri, eczahaneler, ihracat ve ithalat şirketleri olmak üzere dört sahada yoğunlaşmıştı. Sanayi şirketleri aynı zamanda fabrika ve satış şirketleriydi. O zamana kadar İran'da bu türden tek Alman şirketi İran Petag şirketi idi. Merkezi Berlin'de olan bu şirket İstanbul, Tebriz, Sultanabad, Hemedan, Petag Kirman, Meşhed ve Şiraz'da şubeler açmıştır. 1912'de 3 milyon mark sermaye ile başlayan şirket daha sonra sermayesini 10 milyon marka çıkarmıştır. İhracat şirketleri ise eşdeğer olan ürünlerin fiyat farkından etkilenmemek için mümkün mertebe İran ürünlerini ihraç etmekteydiler. Bu çerçevede Şiraz'da Wilhelm Roewer şirketi ve Buşehr'de kurulan Robert Wonckhaus & Hamburg şirketlerinden bahsedilebilir. 1898'de Buşehr'de kurulan Robert Wonckhaus & Hamburg şirketi Buşehr, Bahreyn, Bağdat, Musul, Basra, Muhammere (Hürremşehr), Ahvaz ve Bender-i Abbas'ta şubeler açmıştır. Bu şirket inci, tahıl, istiridye ihraç ederken Wilhelm Roewer şirketi ketira ihraç etmiştir (Hacıyanpur ve Emirî, 2017, ss. 88-89).

Aynı yıllarda Bermen şehrinde kurulan Johan Werth & Co Buşehr'de bir ticaret merkezi kurarak İran ile Almanya arasında ticaret yapmıştır. 1896'da bu şirket iflas edince bölgede Hamburg & Persian Gulf Company ve Deutsche Persische Handels Gesellschaft şirketleri kurulmuştur. Fakat bu şirketler de iki ülke arasındaki ticaretin düşüklüğü ve sermaye azlığından dolayı çok geçmeden kapanmışlardır (Hacıyanpur ve Emirî, 2017, s. 90).

İran ile ticaret yapan Rabert Wonckhaus isimli bir Alman tacir 1896'da Lenge Limanı ile Hamburg arasında inci-istiridye ticareti yapmıştır. Hızlı bir şekilde ticari örgütlenmeye giden Wonckhaus, kısa sürede gemi sahiplerinin ve Hamburg'daki bankacıların desteğiyle ticari kapasitesini

artırarak Buşehr, Bağdat, Musul ve Ahvaz'da temsilcilikler açmıştır. Buralardan aldığı inci ve istiridyeleri Hamburg'a taşıyan Wonckhaus, Bahreyn'deki cevherlerin ihracı imtiyazını almak için de İstanbul'da girişimlerde bulunmuştur. İngilizlerin muhalefetinden dolayı başarısız olan Wonckhaus, ümitsizliğe kapılmamış Karun nehri kıyısında siyasi ve ekonomik faaliyetlerini sürdürmüştür. Wonckhaus şirketi Hürremşehr'den Ahvaz'a Alman bayrağı altında bir gemicilik servisini devreye almış, daha düşük ücrete yük ve yolcu taşıyarak İngiliz gemicilik şirketi Linch Brothers ile rekabet etmiştir. Ticaretin gelişimine paralel olarak Almanya 1897'de Buşehr'de bir konsolosluk naipliği kurmuş ve kısa sürede bu naiplik konsolosluğa yükseltilmiştir. Fakat bu da I. Dünya Savaşı'nın başına kadar sürmemiştir. Alman Van Roggen, Karun ovasının sulama imtiyazını almış ancak bunu da bölgede bulunan İngilizlere bağlı olan Hürremşehr şeyhi Şeyh Hazal'ın direnişi ve karşı çıkışından dolayı başarısız olmuştur (Hacıyanpur ve Emirî, 2017, ss. 90-92).

Ebu Musa'da Wonckhaus'a verilen imtiyaz İngilizlerin muhalefetine yol açmıştır. Daha önce Bender-i Lenge halkından olan Şeyh Kasımî'ye ve onun hükümetinin dağılmasından sonra da 1887'de Hac Mu'inu't-tüccar Buşehrî'ye imtiyaz verilmiştir. 1910'da İran hükümeti demir oksidinin çıkarılmasını bir İngiliz şirketi olan F. C. Strick ve ortaklarına 30 bin tümen karşılığında vermiştir. Ebu Musa'da maden arayan Wonckhaus çıkarılmaya değer kaliteli bir maden bulsa da İngilizler Ebu Musa'nın stratejik öneminden dolayı muhalefet etmişler ve bu mücadelede İngilizler galip çıkmıştır. Almanlar tazminat talep etse de I. Dünya Savaşı'nın çıkması ile bu mesele tamamen kapanmıştır (Hacıyanpur ve Emirî, 2017, ss. 92-93).

İngilizler, Fransızlar ve Ruslar Wonckhaus'un bu bölgedeki faaliyetlerini Alman hükümeti ile ilişkilendirmişlerdir. Şirket ise bölgeye gelişlerinin kendi kararları olduğunu, Alman hükümetinin bilgisi dahilinde olmadığını ve siyasi bir gaye taşımadıklarını savunmuştur. Fakat İngilizler Wonckhaus'un bölgedeki iktisadi olarak hızlı yükselişini Berlin'in ekonomik desteği ile açıklayarak söz konusu şirketi Almanya'nın siyasi hedeflerinin bir parçası olduğu hususunda ısrar etmişlerdir. Alman hükümetinden mali destek aldığı iddialarını reddeden Wonckhaus, ticari başarısını disiplinli ve uyguladığı farklı ticari usullerle izah etmiştir (Hacıyanpur ve Emirî, 2017, ss. 95-96).

Wonckhaus herhangi bir siyasi amaç taşımasa da şirketin ticari başarısı bölgede kaçınılmaz olarak siyasi bir başarıyı da beraberinde getirmiştir. Wonckhaus Almanya'nın 1906'da bölge ile siyasi olarak ilgilendiğini ve Bağdat demiryoluyla Rus ve İngilizleri dengelemeye çalıştığını ifade etmiştir. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Wonckhaus ticari faaliyetlerini dondurmuş ve İran'ın Fars Körfezi'ndeki limanlarının vekâletini Hacı Muhammed Hasan'a bırakmıştır (Hacıyanpur ve Emirî, 2017, ss. 97-98).

İran ile Almanya arasındaki ticaret hacmi gün geçtikçe büyümekteydi. 1903-1912 yılları arasında iki ülke arasındaki ticaret hacmi kırk kat artmıştır. Fakat buna mukabil I. Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar Almanya'nın İran'a ihracatı Rusya'dan on iki kat, İngiltere'den altı kat daha azdı (Hacıyanpur ve Emirî, 2017, s. 99).

1910-1911 tarihlerinde İran'ın Fars Körfezi limanlarına giriş-çıkış yapan Alman gemilerin durumuna bakıldığında ciddi bir ticaretin yürütüldüğü görülmektedir. Bu yıllarda toplam 58 adet ticaret gemisi Fars Körfezindeki limanlara giriş-çıkış yaparken toplam 3069 denizci ve hizmetçi bu gemilerde çalışmıştır. Toplam 146.297 ton ithalat gerçekleşirken yine Fars Körfezi limanlarından toplam 1.148.297 ton mal ihraç edilmiştir. İran'ın güney limanlarına 1910-1911 tarihlerinde giren 1056 buharlı gemiden 56'sı Almanlara aitken 1913-1914 yıllarında bu sayı neredeyse 2,5 katına çıkarak 147 gemiye ulaşmıştır (Cemalzade, 1335, s. 64).

Basra Körfezi'ndeki ticaret verilerine bakıldığında 1910 yılında Almanların Avrupa'nın Basra Körfezi kıyılarına ihraç ettiği malların %40'ını kontrol ettiğini göstermektedir. Bir yıl sonra, Basra Körfezi'nin en önemli emtiasının, yani şekerin %60'ından fazlası yine Almanların kontrolündeydi (Hamid Hacıyanpur, 2017, s. 99).

1913-1914 yılları arasında I. Dünya Savaşı'nın başlamasından önceki yılda İran'ın ticareti 1.103.005.000 kranın üzerindeydi. Bu miktarın 647.165.000 kranı ithalat, 455.840.000 kranı ise ihracattı. Almanya gerek ihracat gerek ithalatta Rusya, İngiltere ve Hindistan'ın ardından dördüncü sırada yer almıştır. İran'ın Almanya ile bu yılki ticaret hacminin 30.373.000 kranı Almanya'dan yapılan ithalat, 2.953.000 kranı ise İran'dan Almanya'ya ihracat olmak üzere toplam 33.326.000 krandır. I. Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar iki ülke arasındaki ticaret hacmi yükselirken savaşın ilk yılı olan 1914-1915 yılında ise İran-Alman ticaret hacmi yaklaşık %19 oranında düşmüştür (Cemalzade, 1335, ss. 189-190).

Yine 1913-1914 yılında Buşehr limanında Almanya, İngiliz Hindistanı ve Büyük Britanya'dan sonra 3. sırada bir ticaret hacmine sahipti. Toplamda Almanya'nın Buşehr limanı üzerindeki ticareti 68.937 lira düzeyindeydi (Hacıyanpur ve Emirî, 2017, s. 100).

Buşehr limanı üzerinden ithal edilen Alman ürünleri arasında kibrit, fişek, meşrubat, bira, mum, çikolata, küp şeker ve şeker, ilaç, elbise, demir, çelik, altın ve gümüş eşyalar, pamuklu ve yünlü dokumalar, her türlü kumaş, kanepeler, kırtasiye, porselen, cam, deri eşyaları vardı. 1913-1914 yılında Buşehr limanının ithalatında Almanya 18.670 lira ile 7. sırada yer almıştır. Bender-i Buşehr'den Almanya'ya ihraç edilen en önemli ürünler arasında ise hububat, canlı hayvan, fıstık, ketira ve hayvansal ürünler bulunmaktaydı (Hacıyanpur ve Emirî, 2017, s. 100-101).

Bender-i Abbas limanına ilişkin ithalat konusunda herhangi bir veri paylaşmayan Vadala, muhtemelen verileri ortak bir şekilde verirken onun verdiği bilgilere göre Bender-i Abbas'ta Almanya, 2020 lira ile 6. sırada ticaret hacmine sahipti (Hacıyanpur ve Emirî, 2017, s. 101).

Bender-i Lenge üzerinden yapılan ithalatta ise Almanya 18.144 lira ile 2. sırada yer almıştır. Bender-i Lenge aracılığıyla Almanya'dan ithal edilen en önemli ürünler arasında mumlar, tekstil, işlenmiş altın, bira, likör, kibrit, porselen, konserve ürünleri ve şeker vardı (Hacıyanpur ve Emirî, 2017, s. 102). Bender-i Lenge üzerinden yapılan ihracata baktığımızda ise Almanya 468 lira ile 4. sırada yer almaktadır.

Huzistan'ın üç limanı olan Hürremşehr, Ahvaz ve Abadan limanlarındaki ithalat ve ticaret rakamlarına bakıldığında ise toplamda 63.590.050 kranlık ithalatın söz konusu olduğu 36.261.501 kranlık ise ihracatın gerçekleştiği görülmektedir. Huzistan limanları üzerinde Almanya'dan ithal edilen en önemli ürünler şeker, metaller, tekstil ürünleri iken Almanya'ya ihraç edilen ürünler ise buğday, arpa ve sakızdır (Hacıyanpur ve Emirî, 2017, s. 103).

1913-1914 yılları arasında Basra Körfezi'ndeki kuzey şeridindeki en büyük ihracat ve ithalat merkezleri sırasıyla Buşehr Limanı, Bender-i Abbas, Bender-i Lenge ve onları da Huzistan'ın Hürremşehr, Ahvaz ve Abadan gibi limanları izliyordu. Ayrıca İran'ın en önemli ticaret ortakları İngiltere'nin sömürgesi olan Hindistan, İngiltere, Almanya, Fransa ve Rusya'dır. Almanya I. Dünya Savaşı'na kadar İran üzerinde güçlü iki rakip olan İngiltere ve Rusya'ya rağmen bu bölgede ticari faaliyetlerini artırarak sürdürmüştür.

Almanların İran'ın güneyinde nüfuzlarını artırdıkları bu dönemde Boerler meselesinden dolayı Afrika'ya yoğunlaşan İngilizler, Hindistan yolunu tehlikeye atacak her türlü girişime karşı hassasiyet göstermiş ve Boerler meselesini halleder halletmez Almanların Fars Körfezi'ndeki faaliyetlerine odaklanmışlardır. Bölgede ciddi kontrol noktaları oluşturan ve korsan faaliyetlerini de bitiren İngilizler, bölgenin güvenliğini tesis etmeye çalışmışlardır. 1903'te donanması ile Fars Körfezi'ne gelen Lord Curzon, Fars Körfezi'nde İngiliz nüfuzunu güçlendirmiştir. Alman nüfuzunu engellemek amacıyla bölgeye ticaret heyetleri gönderen ve konsolosluklar açan İngiltere, aynı zamanda güneydeki limanlara savaş gemileri de göndermiştir (Hacıyanpur ve Emirî, 2017, ss. 94-95; Karadeniz, 2012, s. 424).

İngiltere ve Rusya'nın engellemelerine rağmen Almanya'nın alternatif bir güç olarak varlık göstermesi Almanya'ya yönelik eğilimi artırmıştır. Her ne kadar Berlin-Bağdat demiryolu hattının Tahran'a kadar uzatılması gibi Alman hükümetinin bazı politikaları Rus ve İngilizlerin muhalefetinden

dolayı hayata geçirilememiş olsa da Almanların faaliyetleri İranlılar tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Siyasi ve ekonomik pek çok zorluktan dolayı bu bölgeye giremeyen Almanya şiddet içermeyen yol ve yöntemlerle bölgede faaliyetlerini yürütmeye çalışmıştır. İran'ın her tarafına gönderilen uzmanlar, din adamları ve araştırmacılar gittikleri bölgelerde çalışmışlardır. Bu çalışmalar neticesinde Alman sermayesi, denizcilik ve ticaret hizmeti Almanya'yı İran'da üçüncü ticari güç hâline getirmiştir (Nejad, Endish ve Akbari, 2017a, s. 347).

Fars körfezi merkez olmak üzere İran'ın güneyinde önemli ekonomik faaliyetlerde bulunan Almanya İran'ın kuzeyinde de önemli iktisadi faaliyetlerde bulunmuştur. İran açısında son derece önemli bir kent olan ve Avrupa'ya açılan bir kapı mesabesinde bulunan Tebriz, diğer Avrupa ülkelerinin yanı sıra Almanlar için de önemli bir ticaret merkeziydi. Şehrin sanayisinin gelişmesinde özel bir rol oynayan Almanya Tebriz'de C.A. Reith adlı şirketin "Dârû-hâne-i Azerbaycan" adlı bir ilaç firması kurması ile faaliyetlerine başlamıştır. Seelmann-Eggebert tarafından idare edilen ve merkezi Berlin'de olan şirket 40 bin mark civarında bir sermayeye sahipti. Bu şirketin iflası üzerine Seelmann-Eggebert Tebriz'de bir eczahane kurmuştur (Mirahmedî, 1368, s. 98).

İran'da sanayinin gelişimi ve fabrikaların inşasında dolaylı ya da dolaysız Alman mühendisleri önemli bir rol icra ederken Tebriz'de ciddi yatırımlar yapılmıştır. İran coğrafyası ve etnolojisi üzerine çalışmalar yapan Alman oryantalist Hugo Groute İda İran'da hastaneler, okullar ve kültürel kurumlar inşa etmek isteyen Almanya için en uygun şehrin Tebriz olduğunu ifade etmiştir. Meşrutiyet yıllarında gâh Tebriz devrimcileri gâh merkezi yönetim ile konsolosluk üzerinden siyasi faaliyetlerini geliştiren Almanya'nın Azerbaycan bölgesinde 1907-1912 yılları arasında çok sayıda vatandaşı muhtelif alanlarda faaliyetler yürütmüşlerdir. Kültürel ve mimari alanda nispeten etkili olurken 4 yıl içerisinde burada faaliyet yürüten Alman vatandaşlarının sayısı 60'a yükselmiştir. Tebriz'de Hacı Rahim Ağa Kazvini'nin sermayesiyle kurulan bir fabrikanın mühendisliğini Almanlar yapmıştır. Yine bölgede görevli olan bazı Alman diplomatlar siyasi faaliyetlerinin yanı sıra ticari ve özel görevler de üstlenmişlerdir. Bilhassa bazı önemli sanayi kollarının İran ve Tebriz'e tanıtılmasında bunların rolünden söz edilebilir. Kaçarların son döneminde Tebriz'de 3 tane Alman konsoloslğunun kurulması (1904) Almanların Tebriz'e ilgilerinin ve İran ile diplomatik ilişkilerinin düzeyini göstermesi açısından dikkate değerdir (Kolcahi, Yeldayi ve İbrahimi, 1399, s. 123-124). Fakat tüm bu çabalara rağmen 1910'da Tebriz'de sadece bir montaj fabrikası kurabilmiştir. Halı dokuma işine giren Almanlar'ın (Karadeniz, 2019, s. 240) Tebriz'de kurduğu halı dokuma fabrikasında 100 kadar işçi çalışıyordu (Yetiş, 2022, s. 66).

Almanya ile kurulan siyasi ve ekonomik münasebetlerde İranlı seçkinlerin beklentileri ve hedefleri büyük olsa da Almanya'nın farklı bir düşünceye sahip olduğu açıktır. Almanya'ya banka imtiyazının verilmesi, teknik okulların kurulması, Hamburg-Amerika nakliye hatlarının tesis edilmesi girişimleri gibi Almanya'yı İran içlerine dahil etme teşebbüslerine rağmen Almanlar, diğer ülkeleri tahrik ederek karşı karşıya gelmemek için İran'daki hedeflerinin siyasi olmaktan ziyade ekonomik olduğu görüşünü savunmuştur. Tahran'daki sefiri aracılığıyla İran hükümetine, açılan bankanın özel bir banka olduğunu, ticari faaliyetlerini desteklemek için kurulduğunu ve ayrıca İran devletine borç verecek bir banka olarak düşünülmemesi gerektiği hususunda bilgilendirmesini istemiştir. Elbette siyasi ve iktisadi hedeflerin birbirinden ayrıştırılması hem İran ve Almanya hem de Rusya ve İngiltere için kolay değildi. İngilizler, Alman bankasının kurulması ve ardından National Bank ile birleşmesi neticesinde Bank-ı Şahinşâhî'nin İran'daki tekelinin kırılacağı ve dolayısıyla bu ülkelerin nüfuzunun zayıflacağına inanıyordu. Bu süreçte bazı Alman siyasetçileri de Almanya'nın bölgedeki Rus ve İngiliz nüfuzunun kırılması için İran hükümetine borç verilmesi gerekliliğini de savunmuşlardır (Ni'meti, Kecbaf ve Nejat, Zemistan, 1389, s. 342).

Almanlar banka imtiyazı ve deniz taşımacılığı gibi imtiyazların Alman-İran ticaretini iyileştireceğini ve geliştireceğini düşünüyorlardı. Bu imtiyazlarda siyasi bir maksat gütmediklerini iddia etseler de Ruslar tatmin olmamış ve İngilizlerle mutabakat peşinde koşmuşlardır. Fransa da Almanlar karşısında Rus ve İngilizlerin yakınlaşması için çaba sarf etmiştir. Fakat İngiliz ve Ruslar arasında Londra ve Petersburg'da yapılan görüşmeler esnasında İran'da meşrutiyet olayları başlamış ve iki devletin çıkarları birbirine ters olduğu için ayrı cephelerde yer almışlardır. İngilizler meşrutiyet taraftarlarını himaye etmişlerdir. Fakat birinci meclisin açılması ve Almanlara imtiyazların verilmesi

İngilizlerin endişelerini artırmıştır. Almanların İran'daki faaliyetlerinin kendi çıkarlarına zarar verdiğine inanan İngilizler, Almanların nüfuzunun engellenmesi için Asya'daki siyasi meselelerinin halledilmesine sıcak bakmışlardır (Ni'meti, Keczaf ve Nejat, Zemistan, 1389, s. 343).

İki devlet arasında süren görüşmelerin neticesinde İran'ı kendi aralarında taksim eden 1907 anlaşması imzalanmıştır. Ülkelerinin ikiye bölünmesinden rahatsızlık duyan ve bu kısıkaştan çıkış arayan İran halkının fazla bir seçeneğe sahip olmadığı da aşikârdı. Bu çıkmazdan kurtulmak isteyen İran, çareyi yeni imtiyaz anlaşmaları yapmakta bulmuştur. Deutsche Orient Bank müdürlerinden Mösyö Gothman'a Tahran'da bir banka şubesi açma ve bir Alman okulunun resmen açılması imtiyazları bu çerçevede değerlendirilmesi gereken imtiyazlardı (Karacan, 2022a, ss. 193-194).

Tecrübeli eğitimci Gustav Peters başkanlığında 1907 yılında açılan Alman okulunda 40 İranlı öğrenci eğitime başlamıştır. Aynı günlerde Alman okulu için Dentsche Schulverein für Persien adlı bir kampüs inşa edilmiştir. Alman ve İranlıların ortak bir şekilde faaliyet gösterdikleri bu alanda ortak bir kültür geliştirmeye çalışılmıştır. Tahran'daki bu okulda Farsça, Almanca dillerinde eğitim ile birlikte Arapça, Fransızca gibi dillerde de eğitim verilmiştir. Verilen eğitim doğrultusunda Almanca sözlüklere de ihtiyaç duyulmuştur. İyi bir programla başlayan okulda eğitimin kalitesi de göze çarpacek düzeyde ilerlemekteydi. Okulun masrafları için İran hükümeti 25 yıl boyunca 5 bin tümen vermeyi taahhüt ederken Almanlar ise 30 bin mark vermeyi taahhüt etmiştir. 1909'da okulun müdürlüğünü Dr. Ricahard Draeger üstlenmiştir. Bu yıllarda 7 Alman ve 5 İranlı öğretmen görev yapmaktaydı. Her toplumsal kesimden öğrencilerin kabul edildiği okulda 1909-1913 yılları arasında 250 öğrenci mezun edilmiş ve bu kişiler Alman okulunu örnek alarak diğer İran okullarını da düzenlemişlerdir. Farklı kültürel alanlarda da faaliyetlerde bulunmak isteyen bu kişilerin girişimleri Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine akamete uğramıştır (Mirahmedî, 1368, ss. 103-104).

Almanyanın İran'da faaliyet gösterdiği alanlardan biri de arkeolojyidi. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Friedrich Sarre ve Ernst Emil Herzfeld adlarında iki uzman arkeolojik araştırmalar yapmak için İran'a gönderilmiştir. Savaştan önce beş kez İran'a giden Herzfeld, burada eski İran yerleşim yerlerinde araştırmalar yapmıştır. Aynı şekilde Sarre de onunla beraber İran'a gitmiş, İslam'ın İran'a ilk geliş dönemi hakkında kıymetli araştırmalar yapmış ve bu eserlerini neşretmişlerdir (Mirahmedî, 1368, ss. 104-105).

İran ile Almanya arasındaki siyasi, diplomatik, ekonomik ve kültürel münasebetler gün geçtikçe artsa da bu durum İran'ın mevcut durumunda radikal bir dönüşüme yol açmamıştır. Zira İran; İngiltere ve Rusya'dan aldığı boçlar ve verdiği imtiyazlardan dolayı bağımsız hareket edemeyecek duruma gelmişti. İngiltere ve Rusya'nın mali açıdan İran'ı kontrol etme isteğinin ciddi tehlike arz ettiğinin bilincinde olan İran devlet ricali, parasızlıktan kaynaklanan her türlü müşküle göğüs germeye çalışmış ve bu devletlere alternatif olarak gördükleri Almanya ve Fransa üzerinden borç almaya çalışmıştır (Karacan, 2022a, s. 220). İranlılar tarafından Bombay'da yayımlanan Hablü'l-metîn gazetesi de İran'ın dış borç almak zorunda kalması durumunda Almanya'dan borç alması ve her ne sebeple olursa olsun İranlıların Almanya ile anlaşması tavsiyesinde bulunmuştur (İran ve Almanya, s. 417).

Bu amaçla 1898-1907 tarihleri arasında bir Alman Bankası'nın kurulması için çaba sarf edilmiş ve hatta Deutsche Orient Bank'ın (Doğu Alman Bankası) açılması düşünülmüş ama daha sonra bankanın açılışı ertelenmiştir. İran'da açılacak bir Alman bankası, ülkedeki Alman nüfuzunu güçlendireceği gibi İran'ın kurtuluşu için de önemli bir dayanak olacaktı. Zira Rusya ve İngiltere'nin siyasi ve iktisadi faaliyetlerini zayıflatacak ve üzerlerinde ciddi baskı oluşturacaktı. Almanya'nın Ortadoğu ve Yakındoğu'daki nüfuzunu artıracak olan Bağdat demiryolunun inşası ve bu yolun Fars Körfezi'ne kadar uzatılması gibi projelerin Alman bankası tarafından üstlenilmesi İngiltere, Rusya ve Fransa'nın dikkatinden kaçmamıştır. Bu sebeple söz konusu devletler Almanya'ya baskı yaparak bu projeyi engellemeye çalışmışlardır. Rusya ile yaptığı görüşmeler neticesinde Almanya geri adım atmak zorunda kalarak Rusya'nın bölgedeki nüfuz sahasını tanımıştır (Mirahmedî, 1368, s. 105).

Ancak Almanya, İngiltere ve Rusya ile doğrudan karşı karşıya gelmemek için zaman zaman geri adım atsa da 1907 anlaşmasıyla İran'ı nüfuz alanlarına bölen Rusya ve İngiltereye karşı İran ile

ilişkilerini güçlendirmeye devam etmiştir. Bilhassa İranlı aydın ve ilim adamlarının Almanya ile kurulan ilişkilere olumlu yaklaşması bu hususta çok etkili olmuştur. Diğer taraftan Müslüman bir devlet olan Osmanlı Devleti'nin Almanya ile iş birliği yapması, âlimlerin verdiği fetvalar ve cihat ilanı bu konuda dikkate değer durumlardı. Bu hususa dikkat çeken Tebriz'deki Alman Konsolosluğu'nda görevli diplomatlardan Wilhelm Leiton, görevlerinin oradaki hükümet ve halkın düşman hükümetler ile yakınlaşmasını engellemek olduğunu fakat İran'da buna gerek bile olmadığını zira İran halkının Almanya'ya doğal olarak dost olduğunu dile getirmiştir. Leiton, Alman diplomatları herhangi bir şey yapmasa bile halkın Rus ve İngiliz düşmanı olduğunu ifade etmiştir (Nejad, Endish ve Akbari, 2017b, ss. 63-64).

Rus-İngiliz karşıtlığı İran halkının Almanya'ya olan sempatisini beslerken İran halkı adeta Almanya'ya bir İslam imparatorluğu muamelesi yapmaktaydı. Tahran'daki Alman büyükelçiliği sekreteri Mirza Ebu'l-Kasım Kahalzade anılarında Abdulazim'in kapısından şehir merkezine kadar, caddelerin her iki tarafını dolduran halkın "Yaşasın Almanya İslam İmparatorluğu" diye slogan attıklarını ifade etmiştir. Almanlara yönelik bu pozitif bakış İran basınına ve edebiyatına da yansırken Alman dostluğu, İran toplumunun seçkinleri ve kitleleri arasında zirveye ulaşmıştır. Örneğin Edib Nişaburi, Almanya'yı destekleyen şiirler söylemiştir. Alman imparatoru ve Alman askerini öven destansı "Qaysernâme" şiirinin bir kısmı Tahran'daki Alman Büyükelçiliği tarafından tercüme edilerek Alman imparatoruna gönderilmiştir. Bunun haricinde de çok sayıda yazar ve şair Almanya'ya övgülerde bulunmuş ve Alman imparatoruna çeşitli hediyeler göndermişlerdir (Nejad, Endish ve Akbari, 2017b, s. 64).

Meşrutiyetin ilanından sonra İran'da yaşanan siyasi karmaşa ve iç çatışmalarda Almanya takip ettiği siyasetle İran siyasetinde belirleyici bir konuma gelmiştir. İran ahrarının sömürge karşıtı milli bir duruş sergilemesi ve uluslararası dengelerin Rusya ve İngiltere aleyhine işlemesi neticesinde iki devlet 1907 anlaşmasını imzalayarak İran'ı fiili olarak nüfuz sahalarına bölmüşlerdir. Çıkar alanlarına göre İran'ı taksim eden bu anlaşma uyarınca, İran'ın kuzeyi Rusya'ya, güneyi ise İngiltere'nin kontrolüne bırakılmıştır. İran seçkinleri ve halkı bu anlaşmadan son derece rahatsız olmuşlardır. Bu sıralarda İran hükümetinde Müşirü'd-devle'nin ölümü üzerine Müşirü'l-mülk babasının yerine hariciye nazırı olunca bunu fırsat bilen İngiltere ve Rusya sefirleri, imzaladıkları muahedeyi İran hükümetine resmen tebliğ etmişlerdir. Buna uygun bir cevap vermek isteyen genç nazır, muahedeyi Alman sefiri ile istişare etmiştir. İstişare neticesinde Alman sefirinin tavsiyeleri doğrultusunda İran'ı paylaşmak anlamına gelen bu mukavelenamayı geri göndererek devletlerin kendi aralarında anlaşmalar yapabileceğine ancak İran'ın imzalamadığı bir anlaşmadan dolayı bir başka devletle münasebetlerini değiştirmeyeceğini bildirmiştir (Karacan, 2022a, s. 194).

1907 muahedesi gerçekleşene kadar İran ahrarını destekliyor gibi görünen İngiltere, söz konusu anlaşma ile İran ahrarından desteğini tamamen çekmiş ve sefaretin kapılarını meşrutiyet taraftarlarına kapatmıştır. Bu hamleyle İngiltere, İran meşrutiyet taraftarlarını Şah'ın istibdat yönetimi karşısında yalnız bırakmış ve adeta çıkarları için onları kurban etmiştir. Bu şekilde İngiltere meşrutiyet taraftarlarını oldukça zor duruma düşürmüştür. Böyle bir konjonktürde İran'da ahrar-istibdat taraftarları arasında olaylar yaşanmış ve İran ahrarının liderleri çareyi Almanya Sefareti'nden yardım istemekte bulmuşlardır. Taraflar arasında çatışmalar başlayınca da Meclis-i Mebusan reisi yine Alman Sefareti'ne sığınmıştır (Karacan, 2022a, s. 198-199).

O günün siyasi konjonktüründe, istibdat yönetimi karşısında İran hürriyet taraftarlarının destek alabileceği yegâne devlet de Almanya'ydı. Meşrutiyet taraftarlarının yardım talebi üzerine dönemin Almanya maslahatgüzarı Baron Richthofen derhal harekete geçerek diplomatik görüşmeler başlatmıştır. Osmanlı Devleti'nin Tahran Büyükelçisi Şemseddin Bey de dahil olmak üzere muhtelif ülkelerin temsilcileriyle görüşen Alman maslahatgüzarı ortak bir yol haritasının belirlenmesi hususunda muvaffak olmuştur. Şemseddin Bey ve Baron Richthofen'in ortak ev sahipliği ile yabancı elçilerin iştirak ettiği bir toplantı icra edilmiş ve toplantı neticesinde ahrar lehine Şah'a birtakım taleplerin iletilmesi hususunda bir başarı sağlanmıştır (Karacan, 2022a, ss. 199-200). Alman maslahatgüzarın burada kilit bir rol oynadığı açıktır.

Daha sonra 1907 anlaşmasının bir yansıması olarak İran'ın kuzeyini işgal eden Rusya'ya mukabil 1910'da İran hükümetine verdiği ultimatoma ile İran'ın güneyini işgal etmek isteyen İngiltere'nin işgal girişimi İran'da ciddi tepkilere yol açmıştır. Hatta sadece İran'da değil ultimatoma karşı İran'ın dışındaki İslam âleminde de yoğun tepkilere neden olmuştur. Bu çerçevede Doktor Karabekof'un (1869-1953) inisiyatifi ve daveti ile 23 Ekim 1910'da İstanbul'da gerçekleştirilen konferansa, Osmanlılar, İranlılar, Tatarlar, Ermeniler, muhtelif ülkelerden Müslüman aydınlar, Osmanlı Devleti'nin önemli zabıtları, İngiltere ve Amerika baş tercümânları ve diğer bazı sefâret mensupları, gazeteciler dâhil olmak üzere yoğun bir katılım sağlanmıştır (Karacan, 2022b, s. 293).

Konferans sonucunda ele alınan metinde Osmanlı ile İran'ın kaderlerinin ortaklığına vurgu yapılmış ve İran için Almanya imparatorundan destek istenmiştir. Alman imparatoruna gönderilen telgrafta imparator Guillaume'a övgüler dizilmiş, onun Makedonya, Morak gibi meselelerde İslam âlemi için yaptıkları hatırlatılarak Osmanlı ve İran'ın kendisine ümit bağladığı mesajı iletilmiştir. Bu devletlerin hukukunun korunması konusunda verdikleri mücadeleyi desteklemeleri ve hürriyet için çabalayan İranlılara yardım etmesi talep edilmiştir (Almanya İmparatoru'na Çekilen Telgraf, s. 145).

Konferansın neticesinde ortaya çıkan aydınların ortak görüş ve tutumu, Alman imparatoruna gönderilen telgraf ve yapılan çağrılar Alman basınına da hoşnut etmiştir. Bundan dolayı İslam âlemine karşı muhabbette kusur etmeyen *Post* gibi gazeteler bu telgrafi İslam âleminin önemli bir tercümanı olduğundan hareketle kesinlikle Almanya'nın liderliğini yaptığı üçlü ittifakın İran'ın bölünmesine asla müsaade etmemesi gerektiğini ifade etmiştir (Protesto Mitinginin Avrupa Matbûatında Aks-i Sadâsı, s. 176).

İran'ın Almanya ile çalışmasını öğütleyen dışarıdan isimler de vardı. Osmanlı aydınlarından Filibeli Ahmet Hilmi ve Abdullah Davut bu isimlerdendi. Almanya'nın sömürgeci olmadığı görüşünü benimseyen Hilmi, Rusya'nın Almanya'yı tehdit edemeyeceğini ve İngiltere'nin ise İran için Almanya ile kavgayı göze alamayacağından mülhemle Almanya ile çalışmayı öğütlemiştir (Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, 1326, s. 1). Davut da İran'ın toprak bütünlüğünün ve istiklalinin Alman ticaretinin sağlıklı bir şekilde sürdürülmesi için Almaya tarafından zaruri olarak korunması gerektiğine dikkat çekmiş ve Almanya'ya imtiyazların verilmesini savunmuştur (Abdullah Davut, 1326, s. 1365).

Yurt içinden ve yurt dışından çok sayıda ismin Almanya ile çalışma önerilerine rağmen İran sürece olumlu yaklaşırken Almanya bazı çekincelerden dolayı buna yanaşmamıştır. Aslında Osmanlı aydınlarından Abdullah Cevdet, Almanya ile ilgili büyük beklentilerin oluşmaması için uyarılarda da bulunmuştur. Cevdet'e göre Almanya, İran meselesine sadece kendi ticari çıkarları açısından bakmaktadır. Cevdet, Almanya'nın Müslümanlara himâyetskâr görünmesinin, aslında onları sömürmeye yönelik bir düşünceden kaynaklandığını iddia etmiş; onların ticari çıkarları zarar görmedikçe müdahaleyi asla düşünmeyeceğini ifade etmiştir. Bunun şarklılar için övünülecek değil utanılacak bir durum olduğuna dikkat çeken Cevdet, Almanya'daki nüfus yoğunluğunun hiçbir Avrupa ülkesinde olmadığını, aynı zamanda Almanya'nın fabrikalar imparatorluğu olduğunu dile getirerek Almanya'nın asıl amacının çürük sağlam demeden ürettiği metallerini sokacağı ülke arayışı olduğunu ileri sürmüştür. Bunun da cahil ve zayıf milletler gerektirdiğini ve Müslümanlar arasında da bu milletlerin bulunduğunu belirtmiştir. Almanya'nın İslam âlemini himaye etmesi gibi görünen şeyin de aslında bu minvalde olduğunu değerlendirmiştir. Dolayısıyla çıkarları korunan Almanya'nın İran'ın taksiminden rahatsız olmayacağını savunmuştur (Abdullah Cevdet, 1911, ss. 792-793). Cevdet'in tespitlerine göre Almanya'nın İran siyaseti baştan itibaren emperyalist hedefler taşımaktaydı.

I. Dünya Savaşı'na giderken Almanya İran üzerinde nüfuzunu artırmak için farklı kanallar kullanmıştır. İran üzerinde etkili olabilmek için farklı toplumsal kesimlere ulaşmak gerektiğini düşünen Almanya, milliyetçilik eksenli hareket eden liderlere ve dini yönelimli liderlere yönelik ayrı ayrı iletişim kurmaya çalışmıştır. Bu süreçte Alman taraftarlığı yapan gruplar da ortaya çıkmıştı. Bu gruplar arasında en önemlilerinden biri Demokrat Parti cephesiydi. Bilhassa Demokrat Parti'nin önde gelen liderlerinden Süleyman Mirza İskenderi, Vahid Melek Şeybani, Muhammed Ali Han (Club) (Farzin) ve Seyyid Celil Erdebili Tahran Alman büyükelçiliğindeki diplomatlarla sürekli temas hâlinde olmuş ve mecliste alınan kararlar konusunda Alman temsilcilerle istişarelerde bulunmuşlardır. Ayrıca farklı örgütlenmeler

oluşturmuşlar ve bu örgütler I. Dünya Savaşı'nda da çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bunun yanı sıra İran toplumunun dini yapısını bilen Almanya, İran uleması ile de yakın temasta olmuş ve savaş esnasında ve sonrasında önemli faaliyetler organize etmiştir (Nejad, Endish ve Akbari, 2017b, ss. 64-65).

Sonuç

Kaçarlar döneminde İran sahasında İngiltere ile Rusya arasında süren nüfuz mücadelesi İran'ı yarı sömürge durumana düşürmüştür. İran'ın bağımsızlığını tehlikeye düşüren bu sömürgeci güçlerin nüfuz mücadelesinden gerek halk ve gerekse siyasi seçkinler son derece rahatsız olmuşlardır. Bağımsızlığını yalnız başına koruyamayacağını düşünen İranlılar bu güçlere karşı dengeleyici bir üçüncü güce ihtiyaç hissetmişlerdir. XIX. yüzyılın başından itibaren bu sömürgeci güçlere karşı dengeleyici güç arayışını sürdüren İranlılar süreç içerisinde Amerika ve Fransıya düşünmüş olsalar da tüm çabalarına rağmen buna muvaffak olamamıştır. İran'ın İngiltere ve Rusya'ya karşı müttefik arayışında olduğu bir dönemde Almanya'nın dünya siyaset sahnesinde görünür olması İranlıların dikkatinden kaçmamıştır.

Almanya 1871'de milli birliğini sağlayarak tarih sahnesine çıktığında Avrupa'nın dengeleri kendi aleyhine olduğu gibi dünyanın önemli bir kısmı da sömürgeleştirilmiş durumdaydı. Bu sebeple öncelikle Avrupa'da güç dengelerini kendi lehine korumaya ve sağlamlaştırmaya çalışan Almanya dünyanın diğer bölgeleriyle ilgilenmeyi ikinci plana atmıştır. Ancak gelişen sanayisi için pazar bulma arayışı Almanya'yı da sömürgecilik mücadelesine zorlamıştır. Sömürgecilik mücadelesine dahil olan Almanya bu yıllarda henüz sömürgeleştirilmemiş zengin pazarların peşine düşmüştür. Zira askerî olarak dünyanın önemli bir kısmını sömürgeleştiren güçlere karşı koyabilecek bir potansiyelden yoksun olması hasebiyle çatışmadan kaçınmaktaydı. Bu sebeple Almanya yayılma alanı olarak bu yıllarda daha çok sömürgeleştirilmemiş olan Osmanlı ve İran'a göz dikmiş ve bu bölgelerde etkili olmaya çalışmıştır.

II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti üzerinde her alanda ciddi bir nüfuz kazanan Almanya, Osmanlı coğrafyasının bir devamı olarak İran'a nüfuz etmeye çalışmıştır. Almanya İran'da İngiltere ve Rusya'nın nüfuz sahasını daraltmak isteyen Almanya, İran'a yumuşak gücünü kullanarak nüfuz etmeye çalışmıştır. Önemsiz bir iki askerî husus haricinde Almanya, İran ile tüm anlaşmalarını diplomasi ve ekonomi sahasına hasretmiştir. Askerî anlamda İngiltere ve Rusya ile kaşı karşıya gelmemek için askerî konularda anlaşmalar yapmazken siyasi, ticari hususlarda önemli anlaşmalar yapmıştır. Fars Körfezi'ndeki şehir ve limanlar başta olmak üzere İran'ın güneyinde ve Tebriz başta olmak üzere İran kuzeyindeki önemli şehirlerinde ticari, iktisadi, siyasi ve kültürel alanda attığı ciddi adımlarla Almanya, Rusya ve İngiltere'nin aleyhine nüfuzunu güçlendirmeye çalışmıştır. Fakat İran ile stratejik bir ittifaktan ziyade dönemin şartlarına göre şekillenen ekonomik çıkarları ön plana çıkaran Almanya, İran'da İngiltere ve Rusya gibi rakip güçler ile askerî olarak karşı karşıya gelmemek için son derece temkinli bir siyaset izlemiştir.

Rusya ve İngiltere gibi emperyalist güçlere karşı sömürgecilik gibi bir hedefinin olmadığına inandıkları, dengeleyici bir güç olarak tahayyül ettikleri Almanya ile çalışma fikri, sadece İranlı devlet adamları ve seçkinler arasında değil neredeyse tüm İranlılar tarafından savunulmuştur. Fakat İran, Almanya'dan beklediği desteği hiçbir zaman yeterli ölçüde alamamıştır. Almanların bölgedeki faaliyetleri örtülü olarak askerî ve siyasi amaçlar taşısa da hiçbir zaman stratejik bir boyuta taşınmamıştır. Bu durum, İran'ın bağımsızlığını koruma çabalarına katkı sağlasa da uzun vadeli stratejik bir ittifakın oluşmasına engel olmuştur.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Araştırmada yazarın katkı oranı %100'dür.

Çıkar Çatışması

Araştırmada çıkar çatışması oluşturabilecek herhangi bir durum bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Abdullah Cevdet. (1911, Ağustos 14). İran Viran. *İctihad*, 3, s. 792-793.
- Abdullah Davut. (1326, Temmuz 5). İran-ı Vaziyet-i Hâzırası. *Beyânü'l-Hak*, s. 1365.
- Almanya İmparatoru'na Çekilen Telgraf. (tarih yok). *Sırâtı müstakîm Dergisi*, 5(112), s. 145.
- Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Irak-İran Cephesi 1914-1918* (Cilt 3/2). (2002). Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt. Başkanlığı Yayınları.
- Cemalzade, M. A. (1335). *Genc-i Şayegan ya Evza'-i İktisadi-i İran*. Berlin: Kava.
- Dursun, D. (1989). Almanya. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (ss. 510-520). içinde İstanbul: TDV Yay.
- Felsefi, N. (1316). *Tarih-i Revâbit-i Avrupa ve İran der Duran-i Safevî*. Tahran: Çaphane-i İran.
- Hacıyanpur, H. ve Emirî, H. (2017). Tarihi Revabit-i İktisadi-i İran ve Alman der Dovre-i Kacar (Ba Tikye ber Hovze-i Halic-i Fars). *Historical Studies of Islamic World/Mütalaate Tarih-i Cihan-i İslam*, 4(8), s. 77-110.
- Hacıyanpur, H. E. (2017). Tarihi Revabit-i İktisadi-i İran ve Alman der Dovre-i Kacar (Ba Tikye ber Hovze-i Halic-i Fars). *Historical Studies of Islamic World/Mütalaate Tarih-i Cihan-i İslam*, 4(8), s. 77-110.
- İran ve Almanya. (tarih yok). *Sırâtı müstakîm Dergisi*, 4(102), 417.
- Karacan, O. (2022a). *Cemil Said Bey Hayatı, Eserleri ve İran'daki Siyasi Meselelere Bakışı*. Malatya: İksad.
- Karacan, O. (2022b). Azerbaycan, Osmanlı Devleti ve İran Üçgeninde Doktor Karabekof (1869-1953) ve İran'a Bakışı. *İran Çalışmaları Dergisi*, 6(2), s. 289-319. <https://doi.org/10.33201/iranian.1160304>
- Karadeniz, Y. (2012). *İran Tarihi (1700-1925)*. İstanbul: Selenge.
- Karadeniz, Y. (2019). İran'da Nasırüddin Şah ve Muzafferüddin Şah Dönemlerinde İngiltere ve Rusya'ya verilen imtiyazlar (1848-1906). *Asia Minor Studies*, 7(2), s. 231-243. <https://doi.org/10.17067/asm.561490>
- Kış, S. (2017). Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Haçlı Rüyası ve 1898 Kudüs Seyahati. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (42), 487-506. <https://doi.org/10.21563/sutad.377364>
- Kolcahi, F. F., Yeldayi, M. ve İbrahimi, A. N. (1399, Payız). Revabit-i Siyasi-Ferhengi İran ve Alman ve Şiklgi Karhanehayi Sanatti-i Tebriz ez-Evahiri Durane Kacar Ta Payan-e Pehlevi-yi Evvel. *Mütalaate Tarihi Ferhengi; Pejühişname-i Encümen-i İrani*, 12(45), 119-157.
- Mihrârâ, M. (1396, Tirmeh 27-28). Pejühiş der Revabit-i Edebî ve Ferhengi İran û Alman ez-Manzare Edebiyat-e Tatbikî. *Duvvumin Konferanse Beyn'ül-milelî Edebiyât ve Zebânşinâsi*.
- Mirahmedî, M. (1368). Revâbit-i İran ve Alman der Qarnê Nuzdehume Miladî. *Mecelle-i Tahkikat-i Tarihi* (1), 85-111.

- Mirzayî, S. (1393, Tabistan). Revabit-i Ferhengi İran û Alman ez-Asre Safevi ta Payane Dovre Kacar Bazhanî Medarke Monteşirşode ve Rehyafte be İsnad'e Cedid. *Faslname-i Mütalaate Tarihi Ferhengi*, 5(20), 103-129.
- Münasebat-ı Düveliye Mu'ahedât Nokta-i Nazarından İran ve İran'da Ecanibin Vaziyet-i Ahdiyye ve hukukiyesi. (1332, Mayıs). *Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 1(2).
- Nejad, A. F., Endish, A. R. and Akbari, A. (2017a). The role of Germany as a third power in Qajar foreign policy in competition with Britain and Russia. *International Journal of Scientific Study*, 5(3), s. 342-349. <https://doi.org/10.17354/ijssJuneI/2017/52>
- Nejad, A. F., Endish, A. R. and Akbari, A. (2017b). Cultural relations between Germany and Iran and its impacts on intellectual movement in Iran. *Journal of History Culture and Art Research*, 6(6), s. 62-72. <http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v6i6.1322>
- Ni'meti, R., Kecbaf, A. E. ve Nejat, M. D. (Zemistan 1389). Revabet-i İran ve Alman 1850 ta 1918 M/ 1274 ta 1336 HK. *Faslname-i Siyaset, Mecelle-i Danişkede-i Hukuk ve Ulum-i Siyasi*, 40(4), 335-350.
- Ortaylı, İ. (1981). *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Protesto Mitinginin Avrupa Matbûâtında Aks-i Sadâsı. (tarih yok). *Sırâtı müstakîm Dergisi*, 5(114), 176.
- Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi. (1326, Nisan 8). Âlem-i islâmda İngiliz-Cermen Rekâbeti (İran'da Rekâbet). *Hikmet*(1), 1-2.
- Şehitoğlu, M. ve Erdoğan, N. (2019). I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti ve İran'ın Almanya'yı üçüncü güç olarak görme politikaları. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 5(1), 142-159. <https://orcid.org/0000-0002-0017-0144>
- Yetiş, İ. (2022). *Hatırat ve seyahatnameler Işığında İran'da Gündelik Yaşam (1800-1896)*. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üni.

Extended Abstract

Iran, which was the scene of the struggle between England and Russia throughout the XIX century, was disturbed by the activities of these powers, which ignored its independence and transformed it into an area of imperialist struggle. Consequently, Iranian statesmen, who continued to search for allies against these powers, could not achieve serious results even though they signed various agreements with different states from time to time. Germany's emergence on the stage of history as a powerful actor by ensuring national unity did not escape Iran's attention. Iran, which has established various relations with Germany since the middle of the century and signed the first diplomatic agreement in 1857, nourished the idea that this strategic power could be Germany when Germany showed a strong presence in Europe in 1871. Naturally, Iran established various relations with Germany and tried to draw them to the Iranian field through bilateral agreements.

Germany, which had just achieved its national unity in response to Iran's efforts to get closer to Germany against Russia and the British, was late to the colonial struggle and prioritized strengthening its position on the European continent rather than pursuing an expansionist policy in other parts of the world. Germany, which strengthened its position in Europe, soon abandoned Prince Bismarck's rational foreign policy based on balance and compromise and became involved in the struggle for political and economic influence in regions outside Europe. During this period when Germany entered the struggle for political and economic influence outside Europe, a significant part of the world was colonized. Germany, which could not risk seizing overseas countries with military force and confronting other colonial powers in these regions, stayed away from military conflicts and set its sights on classical empires that were not yet industrialized, had rich resources and had not been directly colonized. Within this framework, one of the countries that Germany determined as its sphere of influence was Iran. Germany, which had established various relations with Iran since the Safavids, seems to have been more closely interested in the Iranian geography since the middle of XIX century. However, during this period, Germany, which was a stranger to the Iranian geography, was getting to know the region and establishing relations mostly through the Ottoman Empire. As a result of the efforts of Iran, which was disturbed by the colonial activities of the Russians and the British in Iran, the first diplomatic contact was established through the first students sent to Germany, and a trade and friendship agreement was signed between the two states in 1957 through these students. After the agreement, Germany who sent researchers and diplomats to Iran, got to know Iran closely through the reports they prepared, and clarified its Iranian policy in line with the aforementioned reports. Seeing the commercial potential of Iran, Germany took a closer interest in the region and intensified its commercial activities in Iran without directly confronting Russia and the Britain, who had a very strong influence in Iran. Germany, which expanded its sphere of influence thanks to the commercial network it established in Iran, also criticized the aggressive and colonialist approaches of the British and Russians towards the Islamic world and sent positive messages that would win the hearts of Muslims, thus nourishing the positive feelings of all Muslims in the world and Iranians in particular towards them.

For the Iranians, the most important feature that a balancing third power against Russia and England should have was that it was a state that did not pursue colonialism. In addition, this state had to have enough power to balance powers such as Russia and England in the Iranian field and at the same time, it had to be interested in Iran. When we look at the alternative powers of the period, the only state that had these qualities for the Iranian statesmen was Germany. Strong relations to be established with Germany would guarantee Iran's independence. Therefore, especially after 1871, political, diplomatic, cultural and military agreements were made between Iran and Germany, especially in economic relations, and mutual diplomatic representations were established. Germany, which tried to strengthen its relations with Iran as an extension of the policy it followed against the Ottoman Empire, also acted very carefully in order not to confront with England and Russia militarily in Iran. In order not to incur the wrath of the aforementioned states, it did not even fulfill the commitments it made in the agreements it signed with Iran on military issues. By focusing its attention and efforts on economic activities, it aimed to expand its sphere of influence in Iran thanks to its soft power. Having established a serious trade network in the south of Iran, especially in the Persian Gulf, and making important economic investments in the north, especially in Tabriz, Germany has quickly become one of the countries with

the highest import and export in many regions. It has continued to increase its activities in many areas, from mining the region to ship management, from security to education, from health to cultural activities, from diplomatic activities to railway construction. Although German companies that have strong economic activities in Iran claim that they do not have a political goal, the increase of economic activities naturally nourished political relations. In parallel with the established trade networks, diplomatic representations have also increased. For example, three consulates were established in Tabriz alone due to the intensity of German activities. Germany's activities in Iran and its being an alternative power against the Russians and the British pleased Iranian statesmen. With this satisfaction, Iran aimed to attract Germany to its country with more privileges such as the opening of a German school, the establishment of a German bank, the extraction of various minerals, and the granting of the construction of railways.

Germany, which focused on economic activities rather than military and political activities in the second half of the XIX century, also took political roles, especially in the Iranian Constitutional Monarchy that took place at the beginning of the XX century. The German chargé d'affaires in Iran made some interventions in favor of the supporters of the Constitutional Monarchy. The general policy that Germany followed between 1871 and 1914 was a policy that was generally based on economic activities, although some military and political steps were taken from time to time. Germany, which acted very carefully in order not to come face to face with Russia and England militarily, also stayed away from economic activities that directly threatened the interests of England and Russia. It is seen that it definitely tried not to take steps alone in political matters. Germany, which focused solely on its economic interests, did not act on the basis of an alliance with Iran. Therefore, Germany conducted its Iran policy in this period on the basis of conjunctural interests, not strategic ones.